

KUMUKÇA İLE KARAÇAYCA ARASINDAKİ BAŞLICA FARKLILIKLAR

Ufuk TAVKUL

Kumuklar ve Karaçaylılar (Karaçay-Malkar) Kuzey Kafkasya'da yaşamakta olan iki Türk boyudur. Çerkes-Abaza, Oset, Çeçen-İnguş, Lezgi-Avar gibi değişik kökenden gelen ve birbirlerinden tamamen farklı diller konuşan Kuzey Kafkas halklarının arasında Kumuklar ve Karaçay-Malkarlılar Türk unsurunun Kuzey Kafkasya'daki en önemli temsilcisi durumundadırlar.

Kuzey-Doğu Kafkasya'da Dağıstan bölgesinde yaşayan Kumukların sayıları 282 bin civarındadır. Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Boynak, Tayakent, Kaytak eyaletleri ile Mahaç-Kale yöresindeki altı köyde yerleşmişlerdir. Ayrıca Derbent'de yaşayan bir grup da vardır.

Kumukların Kıpçak ve Oğuz boylarının karışması ile ortaya çıkan bir Türk halkı oldukları söylenebilir. Kumukça, Kıpçak grubu Türk dilleri içine girmekle beraber Oğuzcanın da etkileri görülmektedir. Değişik kökenden gelen ve değişik diller konuşan Kuzey-Doğu Kafkas halkları arasında Kumukça uzun zaman ortak dil olarak kullanılmıştır.

Karaçay-Malkarlılar ise Kuzey Kafkasya'nın orta kısımlarındaki yüksek dağlarla kaplı bir bölgede yaşamaktadırlar. Elbruz dağı'nın (Minângi Tav) kuzey-doğusunda kalan bölge Malkar, kuzey-batısı ise Karaçay adını taşımaktadır. Malkar bölgesindeki halk Bashan, Çegem, Bızınângi-Holam ve Çerek (Malkar) adını taşıyan vadilere yerleşmişlerdir. Karaçay bölgesindeki halk ise Kuban Teberdi, Ullu-Karaçay, Ullu-Kam, Mara, Ishavat, İnçik (Zelençuk) gibi ırmak boylarındaki dağ köylerinde yaşamaktadırlar. Karaçay-Malkarlılarının sayıları 245 bin civarındadır. Karaçaylılar (156 bin) Karaçay-Çerkes otonom eyaletinde, Malkarlılar (88 bin) ise Kabardin-Balkar otonom cumhuriyetinde yaşamaktadırlar.

Tarihi araştırmalar Karaçay-Malkarlıların atalarının Kuban Bulgarlarına dayandığını, daha sonra bunlara çeşitli Kafkas halkları ile Alanların ve Kıpçakların katılması ile bu günkü Karaçay-Malkar halkının ortaya çıktığını göstermektedir. Karaçay-Malkar dili Türk dillerinin Kıpçak grubuna girmekle

birlikte Kuban Bulgar Türkçesi'nin ve Alan dilinin de izlerini görmek mümkündür.

Kumukça ve Karaçayca birbirine çok yakın iki Türk dili olmakla beraber aralarında önemli sayılabilecek fonetik ve morfolojik farklılıklar bulunmaktadır. Bu iki Türk dili arasındaki başlıca farklılıklar şu şekilde sıralanabilir:

FONETİK FARKLILIKLAR:

Kumukça ile Karaçayca arasında bazı ses değişiklikleri olduğu dikkati çekmektedir.

1. Eski Türkçedeki söz-başındaki -y sesi Kumukçada korunmuş, buna karşılık Karaçaycada c- sesine değişmiştir.

Kum. *yigit* ~ Krç. *cigit*, "yiğit, delikanlı", Kum. *yanıgur* ~ Krç. *canıgur*, < yağmur, Kum. *yigirmi* ~ Krç. *ciyirma*, "yirmi", Kum. *yır* ~ Krç. *cır*, "şarkı", Kum. *yasavul* ~ Krç. *cesavul*, "kanun adamı", Kum. *yiber-* ~ Krç. *ciber-*, "göndermek", Kum. *yuvuk* ~ Krç. *cuvuk*, "yakın", Kum. *yaş* ~ Krç. *caş*, "genç", Kum. *yanaşa* ~ Krç. *canaşa*, "yanyana", Kum. *yer* ~ Krç. *cer*, "at eğeri", Kum. *yaşav* ~ Krç. *caşav*, "hayat, yaşantı", Kum. *yanıgı* ~ Krç. *canıgı*, "yeni", Kum. *yaluk-* ~ Krç. *coluk-* "rastlamak", Kum. *yolavçu* ~ Krç. *colovçu*, "yolcu", Kum. *yaşna-* ~ Krç. *caşna-*, "parlamak", Kum. *yazuv* ~ Krç. *cazuv*, "yazı", Kum. *yıla-* ~ Krç. *cıla-* "ağlamak", Kum. *yavaş* ~ Krç. *cavaş* "sakin, sessiz."

Kumukça örnekler:

- *Yaratğan bir Huday'ğa da yalbara..* "Yaratan bir Tanrı'ya da yalvararak..."
- *Yahsay biyeler sizge yetsin yazıgı.* "Yahsay beyleri size ulaşsın günahı."
- *Yol yağağa meni sımım salsınlar.* "Yol kenarına benim mezarımı koysunlar?"
- *Yolda yolukğan yoldaş bolmas.* "Yolda raslayan yol arkadaşı olmaz."
- *Yanıgurlar yavsa yer yaşnar.* "Yağmurlar yağsa yer parlar,"
- *Yamanlar tuvsa dav başlar.* "Kötüler doğsa kavga başlar."

Karaçayca örnekler:

- *Cigit carasız bolmaz.* "Yiğit yarasız olmaz."
- *Cerıkda cıltırasaŋg.* "Işıқта parlasan",

- Karanğıda kaltırarsa. “Karanlıkta titrersin.”
- *Cigit* ölse da *cigitlik caşaydı*. “Yiğit ölse de yiğitlik yaşıyor.”

2- Eski Türkçedeki kelime başındaki *k-* sesi Karaçaycada korunmuş, buna karşılık Kumukçada bazı kelimelerde *g-* sesine dönüşmüştür. Bunda Kumukça’ya etkisi olan Oğuzca’nın rolü olmuştur.

Kum. *gindik* ~ Krç. *kiudik*, “göbek”, Kum. *göz* ~ Krç. *köz*, “köz”, Kum. *gişi* ~ Krç. *kişi*, “kişi”, Kum. *gerti* ~ Krç. *kerti*, “gerçek”, Kum. *güy-* ~ Krç. *küy-*, “yanmak”, Kum. *gerek* ~ Krç. *kerek*, “gerek”, Kum. *geme* ~ Krç. *keme*, “gemi”, Kum. *ges-* ~ Krç. *kes-*, “kesmek”, Kum. *get-* ~ Krç. *ket-*, “gitmek”, Kum. *gölek* ~ Krç. *kölek*, “gömlek”, Kum. *geltir-* ~ Krç. *keltir-*, “getirmek”, Kum. *gündüz* ~ Krç. *kündüz*, “gündüz”, Kum. *genğ* ~ Krç. *genğ*, “geniş”, Kum. *gögürçün* ~ Krç. *kögürçün*, “güvercin”, Kum. *güzgü* ~ Krç. *küzgü*, “ayna”.

Kumukça örnekler:

- *Gemede gemeçi* bulan uruşma. “Gemide gemici ile kavga etme.”
- *Gece* yürügen erten süyünür. “Gece yürüyen sabah sevinir.”
- *Gün görmegen gün görse*, “Güneş görmeyen güneş görse”
- *Gündüz* çırak yandırır. “Gündüz mum yakar.”
- *Gök gögürçün* men bolup, “Mavi güvercin ben olup.”
- *Uçup getsem* ne etersen. “Uçup gitsem ne yaparsın.”
- *Genğ* yüregim tar boldu. “Geniş (ferah) yüreğim daraldı.”
- *Gözel günler* yılday bolup *getgen* song... “Güzel günler yıl gibi git-tikten sonra...”

Karaçayca örnekler:

- *Köz körmese* cürek süymez. “Göz görmese yürek sevmez.”
- *Kün* bolmasa *kündüz* bolmaz. “Güneş olmasa gündüz olmaz.”
- *Körge*n *körge*nin eter, “Gören gördüğünü yapar.”
- *Köçge*n arabasını ceger. “Göçen arabasını koşar.”
- *Kerti* teng kıyınlıkda tabılır. “Gerçek arkadaş zorlukta (sıkıntıda) bulunur.”
- *Ketgen*ñe col aşhı, “Gidene yol iyi.”
- *Kelgen*ñe üy aşhı. “Gelene ev iyi.”
- *Tavkan* tavğa *ketgendi*, “Tavkan dağa gitmiş.”
- *Tav* *kiyikleni* mararğa. “Dağ geyiklerini avlamaya.”

3- Söz başındaki *t*- sesi Kumukça birkaç kelime *d*- sesine değişmiş, buna karşılık Karaçaycada korunmuştur.

Kum. *denngiz* ~ Krç. *tenngiz*, “deniz”, Kum. *donğuz* ~ Krç. *tonğuz*, “domuz”.

4- Karaçayca bazı kelimelerde söz içindeki *-b-* sesi korunmuş, Kumukçada ise *-m-* sesine değişmiştir.

Kum. *tömen* ~ Krç. *töben*, “aşağı”, Kum. *komuz* ~ Krç. *kobuzt*, “akordiyon, mızık”, Kum. *tuman* ~ Krç. *tuban*, “sis, duman”.

Kumukça örnekler:

— Altmuşda *komuz* ürenngen ahıratı soğar. “Altımışında mızık öğrenen ahirette çalar.”

— Dunyabızını *tuman* başandı... “Dünyamızı sis (duman) basmış.”

Karaçayca örnekler:

— *Kobuzumu* ak kümüşdendi tüyekleri. “Mızıkamın beyaz gümüşten- dir tuşları.”

— *Töben* canıbızını *tuban* başandı. “Aşağı tarafımızı sis basmış.”

5- Olumsuz geniş zaman eki Karaçaycada *-maz/-mez* şeklinde iken, Kumukçada *-z* sesi *-s*'ye dönüşerek *-mas/-mes* şeklini almıştır.

Kum. *aytmas* ~ Krç. *aytmaz*, “söylemez”, Kum. *barmas* ~ Krç. *barmaz*, “gitmez”, Kum. *yelme s* ~ Krç. *cetmez*, “yetişmez, ulaşmaz,” “Kum. *tuvmas* ~ Krç. *tuvmaz*,” “doğmaz”.

Kumukça örnekler:

— Konağ konakını *süymes*, “Misafir misafiri sevmez,”

— Üy iyisi ekisin de *süymes*. “Ev sahibi ikisini de sevmez.”

— Asgar Tav senden biyik tav *bolmas*. “Asgar dağı senden yüksek dağ olmaz.”

— Kılıç kıyın *gesmes*. “Kılıç zor kesmez.”

Karaçayca örnekler:

— Kışını açuvu cay *ketmez*. “kışın acısı yaz gitmez.”

— Eşekge mahdav *caraşmaz* “Eşeğe övgü yakışmaz.”

— Aşap toymağan calap *toymaz*. “Yiyip doymayan yalayıp doymaz.”

6- Karaçayca bazı kelimelerin başındaki *k-* sesi Kumukçada *h-* sesine değişmiştir.

Kum. *haşı-* ~ Krç. *kaşı-*, “kaşımak”, Kum. *hap-* ~ Krç. *kap-* “ısırmak”, Kum. *homurşa* ~ Krç. *knmurşa*, “karınca”, Kum. *hurt* ~ Krç. *hurt*, “kurt, böcek”.

7- Kumukça bazı kelimelerde ikizleşmeye rastlanırsa da Karaçaycada buna benzer bir durum yoktur.

Kum. *yetti* ~ Krç. *ceti* < ET *yeti, yiti* “yedi”, Kum. *katı* > Krç. *katı* < ET *katıg* “sert, katı”, Kum. *giççi* ~ Krç. *kici* < ET *kiçig*, “küçük”, Kum. *aççı* ~ Krç. *açı* < E.T. *açığ*, “acı”.

Kumukça örnekler:

- *Katı* yavun tez toktar. “Sert yağmur çabuk durur.”
- *Aççı* denngizde batıp... “Acı denizde batıp...”
- *Giççi* kız men de seni maqtasam.
“Küçük kız ben de seni övsem...”

Karaçayca örnekler:

- *Kiçi* uçhun ullu çegetni candırır. “Küçük kıvılcım büyük ormanı yakar.”
- *Cetegeyli ceti* culduz. “Büyükayı yedi yıldız...”

B- Eski Türkçe *-ağ, -ağu* ses grubu Kumukçada *-av* şekline girerken Karaçaycada eğer ilk hecede yuvarlak ünlü varsa *-ov* şekline dönüşmüştür.

Kum. *buzav* ~ Krç. *buzov*, “buzacağı”, Kum. *yolavçu* ~ Krç. *coiovcu*, “yolcu”, Kum. *buğav* ~ Krç. *bugov*, “boyunduruk, kelepçe”, Kum. *otav* ~ Krç. *otov*, “oda”.

Kumukça örnekler:

- Ortak ögüzden yaman *buzav* yahşı. “Ortak öküzden kötü buzağı iyidir.”
- *Yolavçu* yolda yahşı. “Yolcu yolda iyidir.”
- Boynunda *buğav* bulan getti Sibirge... “Boynunda kelepçe ile gitti Sibiryaya”
- *Tonavçular* çıkdı seni aldınğa. “Yağmacılar çıktı senin önüne.”

Karaçayca örnekler:

- Elni adamından şaharnı *buzovu* akıllı. “Köyün adamından şehirin buzağısı akıllıdır.”
- *Colovçu* keçikse kuvanma, “Yolcu gecikse sevinme,”

— Uvçu keçikse kuvan. “Avcı gecikse sevin”

— Köp kıymıklı körgeñme *buğovlada* baylanıp. “Çok zorluklar gördüm kelepeçelerde bağlanıp.”

9- Bildirme eki Kumukçada *-dır / -dir* şeklindedir. Buna karşılık Karaçaycada *-r* sesinin düşerek *-dı / -di* şeklini aldığı görülür.

Kumukça:

— Yamanlığa yahşılık erğışini *işidir*. “Kötülüğe iyilik er kişinin işidir.”

Karaçayca:

— Karaçay degen batırlanı *cutudu*. “Karaçay denen kahramanların yurdudur.”

10- Kumukçada çokluk eki *-lar / -ler* şeklindedir. Karaçaycada ise *-r* sesi düşmesi ile *-la / -le* şekline girmiştir. Ancak *-r* sesinin düşmesi ile bir telafi uzunluğu meydana gelmemiştir.

Kum. *tavlar* ~ Krç. *tavla* “dağlar”, Kum. *yaşlar* ~ Krç. *caşla*, “gençler”, Kum. *temirlert* ~ Krç. *emirle*, “demirler”, Kum. *biyler* ~ Krç. *biyle* “prensler, beyler”.

11- Karaçaycada 1. ve 2. tekil şahıs eklerinde *-n* sesinin düştüğü görülür. Kumukça da ise bu ses korunmuştur.

1. Tekil şahıs eki:

Kum. *-man / -men* ~ Krç. *-ma / -me*

2. tekil şahıs eki:

Kum. *-san / -sen* ~ Krç. *-sa / -se*

Kum. *baraman* ~ Krç. *barama*, “gidiyorum”, Kum. *aşarsan* ~ Krç. *aşarsa*, “yersin”, Kum. *tavluman* ~ Krç. *tavluma*, “dağhım”, Kum. *bolğansan* ~ Krç. *bolğansa*, “olmuşsun”

Kumukça örnekler:

— Men *kaytmayman*, Akmurza *kaytmayman*, “Ben dönmüyorum, Akmurza dönmüyorum.”

— Abaylağa senden salam *aytmayman*. “Abaylara senden selâm söylemiyorum.”

— Sen tağğan savutlanı *tağğanman*, “Senin taktığım silahları takmışım,”

— Sen *minn̄gen* sarı atlağa *minn̄genmen*. “Senin bindiğin sarı atlara binmişim.”

— Men *gelgenmen* sizin bulan kazavat kılmağa. “Ben gelmişim sizinle savaşmaya.”

Karaçayca örnekler:

— Ma, Kara Mussa degen Karaçaylı *menme*, “İşte Kara Mussa denen Karaçaylı benim”

— Seni allıñğa korkmay, ürkmeý kelgenme. “Senin önüne korkmadan, ürkmeden gelmişim.”

— Alanı manıña nek *aytasa*? “Onları bana niye söylüyorsun?”

12- Karaçayca bazı kelimelerin ilk hecesindeki dar-yuvarlak ünlünün Kumukçada geniş yuvarlak ünlüye döndüğü görülür.

Kum. *çonn̄gur* ~ Krç. *çunn̄gur*, “çukur”, Kum, kömüş ~ Krç. kümüş, “gümüş”, Kum. *homurşha* ~ Krç. *humurşha*, “karınca”, Kum. *Kotur-* ~ Krç. *kutur-*, “kudurmak”

13- Karaçayca bazı kelimelerin son hecesinde dar-düz ünlü bulunurken, buna karşılık Kumukçada dar-yuvarlak ünlünün bulunduğu görülür.

Kum. *altmuş* ~ Krç. *altmış*, “altmış”, Kum. *yetmiş* < Krç. *çetmiş* “yetmiş”, Kum. *katun* ~ Krç. *katın*, “kadın”, Kum. *altun* ~ Krç. *altın*, “altın”.

MORFOLOJİK FARKLILIKLAR

Kumukça ile Karaçayca arasında fonetik ayrılıkların dışında bazı morfolojik farklılıklar da bulunmaktadır.

1- Bazı kelimelerdeki geniş zaman eki Kumukçada geniş ünlülerle *-ar / -er* şeklinde iken, Karaçaycada dar ünlülerle *-ır / -ir* şeklindedir.

Kum. *aytar* ~ Krç. *aytır*, “söyler”, Kum. *katır* ~ Krç. *katır*, “döner”, Kum. *biler* ~ Krç. *bilir*, “bilir”.

2- Olumsuz geniş zaman eki Kumukçada *-mas / -mes*, Karaçaycada *-maz / -mez* şeklindedir.

Kum. *barmas* ~ Krç. *barmaz*, “gitmez”, Kum. *tammas* ~ Krç. *tammaz*, “damlamaz”, Kum. *uŕatmas* ~ Krç. *uŕatmaz*, “razı olmaz”, Kum. *yatmas* ~ Krç. *catmaz*, “yatmaz.”

3- Gelecek zaman eki Kumukça ve Karaçaycada birbirinden tamamen farklı şekildedir.

Kumukça gelecek zaman ekinin *-acak / -ecek* şeklinde olmasına karşılık Karaçaycada *-lık / -lik, -nik / -nik, -rık / -rik* şeklinde üç ayrı gelecek zaman eki bulunmaktadır.

Kum. *bar-acak-man* ~ Krç. *bar-lık-ma*, “gideceğim”.

Kum. *mic-ecek-men* ~ Krç. *min -nik- me*, “bineceğim”.

Kum. *aşa-y-acak-san* ~ Krç. *aşa -rık-sa*, “yiyeceksin”.

Olumsuz gelecek zaman ekleri de Kumukça ve Karaçaycada birbirinden farklıdır.

Kum. *Bar-macak-man* ~ Krç. *bar-lık tüyül-me*, “gitmeyeceğim”

Kum. *şayt-macaş-san* ~ Krç. *şayt-ı-rık tüyül-se*, “dönmeyeceksin”.

4- Kumukça *-ginça / -ginçe* zarf fiil eki Karaçaycada *-ginçi / -ginçi* şeklindedir.

Kum. *şaytginçi* ~ Krç. *şaytginçi*, “dönünceye kadar”, Kum. *berginçe* ~ Krç. *berginçi*, “verinceye kadar”, Kum. *ölgünçe* ~ krç. *ölkünkü*, “ölünceye kadar”, Kum. *bolğunça* ~ Krç. *bolğunçu*, “oluncaya kadar”.

— Eşek *getginçe* yol bitsin. “Eşek gidinceye kadar yol bitsin.”

— Çaçan Tavğa *yetginçe* tüşgenibiz Aktaşavuh’nu özü edi. “Çeçen dağına ulaşıncaya kadar indiğimiz Aktaşavuh’un kendisi idi.

Karaçayca örnekler:

— İgi adamnı açuvu keter, “İyi adamın hiddeti geçer,”

— Künde cavluk *kebginçi*. “Güneşte mendil kuruyana kadar.”

— Aman adamnı açuvu ketmez, “Kötü adamın hiddeti geçmez,”

— Başı cerge *cegtinçi*. “Başı yere değinceye kadar.”

— Ol işge men *şaythınçi* şarağız... “O işe ben dönünceye kadar bakm...”

— Tavaslanın canı tügel çıgıp *ketginçi*, “Tavaslan’ın canı henüz çıkıp gitmeden,”

— Nögerleri aynı ızından *cegtinçi*, “Arkadaşları onun peşinden yetişinceye kadar...”

5- Genetif ve akuzatif ekleri Kumukça ve Karaçaycada *-ni / -ni* şeklindedir.

Kum., Krç. *üynü*, “evi, evin”, Kum., Krç. *atanı* “babayı, babanın”, Kum., Krç. *tavnu* “dağı, dağın”, Kum., Krç. *arbanı* “arabayı, arabanın”

Fakat Kumukçada iyelik ekinden sonra da genetik ve akuzatif ekleri *-nı / -ni* şeklinde gelirken, Karaçaycada 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekinden sonra *-n* sesi düşer ve genetik /akuzatif ekleri *-i / -i* şeklinde gelir.

Kum. *üyüm-nü* ~ Krç. *üyüm-ü*, “evimin”, Kum. *atam-nı* ~ Krç. *atam-ı*, “babamın”.

Kumukça örnekler:

- Betim, *kolumnu* yuvup... “Yüzümü, elimi yıkayıp..”
- Gelip *yüregimni* içine tüşdü... “Gelip yüreğimin içine düştü...”
- Ah desem adam bilmeydi *halimni*, “Ah desem adam bilmiyor hâlimi”,
- Azireyil ahr muken *canımni*. “Azrail alırmı acaba canımı...”
- Süymeymen dep *yüregimni* güydürdüng. “Sevmiyorum deyip kalbimi yaktın...”

Karaçayca örnekler:

- *Cilkımı* *ķara* baytalı... “At sürümün kara kısırağı...”
- Ay öhtem Kavkaz, *tavlarıngı* başı kar. “Ey mağrur Kafkas, dağların başı kar.”
- *Sanlarımı* eritedi, tavlu kızını közleri... “Vücudumu eritiyor, dağlı kızın gözleri...”

6- *-gan / -gen* partisip eki Kumukça ve Karaçaycada da bulunmaktadır.

Kum.. Krç. *alğan* “alan”, Kum., Krç. *bergen* “veren”.

Ayrıca Kumukçada *-agan / -egen* şeklinde bir partisip olmasına karşılık Karaçaycada yoktur.

Kum. *alağan* “alan”, Kum. *gelegen*, “gelen”.

7- Karaçayca ve Kumukçada bulunan *-ganda / -gende* gerundium ekinden başka Kumukçada *-ağanda / -egende* şeklinde bir gerindium eki daha vardır.

Kum. *Barağanda* ekev bolup bardıgız., “Giderken iki kişi olup gittiniz,”

Gelegende yanngız nege gelesen. “Gelirken yalnız niye geliyorsun.”

B- Çokluk eki Kumukçada *-lar / -ler* şeklindedir. Buna karşılık Karaçaycada *-r* sesinin düşerek *-la / -le* şekline girdiği görülmektedir.

Kum. *kızlar* ~ Krç. *kızla*, “kızlar”, Kum. *terekler* ~ Krç. *terekle*, “ağaçlar”

Fakat Kumukçada çoğul bir kelimeye genetik, akuzatif, datif ekleri getirildiğinde Karaçaycada olduğu gibi çokluk ekinin sonundaki *-r* sesi düşer.

Kum. *tavlar* ~ Krç. *tavla*, “dağlar”

datif

Kum. *talaga* = Krç. *tavlağa*, “dağlara”

genetif/ akuzatif

Kum. *tavlanı* = Krç. *tavlanı*, “dağları, dağların”

Kumukça örnekler:

- Men baraman Sibir degen yerlege. “Ben gidiyorum Sibiryaya denilen yerlere”
- İçibizden geleçiler yiberdi, “İçimizden elçiler gönderdi”,
- Tav tüplege ak kalalar salsın dep. “Dağ diplerine beyaz kaleler kur sun diye.”
- Ölgenlege darman tabılmas. “Ölenlere ilâç bulunmaz.”
- Atalardan osal tuvğan ulanlar, “Babalardan kötü doğan oğlanlar”,
- Tüyelege mihip çıksa it habar. “Develere binip çıksa köpek ısırır...”

Karaçayca örnekler:

- Cerle carıldıla da cek çıkdı, “Yerler yarıldılar da şeytan çıktı.”
- Bizni haparıbızni kimle harıp aytırla, “Bizim haberimizi kimler gidip söylerler.”
- Ullu-Karaçayda tavlu kartlağa... “Ullu-Karaçayda dağlı ihtiyarlara...”
- Başhan’ni tavlarn küsey öldü, “Bashan’ın dağlarına hasret kalıp öldü.”
- Atabiylanı cigit Bekmırza, “Atabiy’lerin yiğit Bekmırza.”
- Ertiden sayın çıgıp karayma, “Her sabah çıkıp bakıyorum,”
- Allıbızda Kavkaz Tavlağa, “Önümüzdeki Kafkas dağlarına.”
- Törtünçüleri Özdenlanı caş Otar. “Dördüncüleri Özden’lerin genç Otar,”
- Kökde uçan kanathılanı cetip tutar. “Gökte uçan kuşları (Kanatlıları) yetişip tutar...”

ŞAHIS ZAMİRLERİ

Kumukça ve Karaçaycada şahıs zamirleri şu şekildedir:

KUMUK

KARAÇAY

men

men

sen

sen

ol

ol

biz

biz

siz

siz

olar

ala < alar "onlar"

Kumukça ve Karaçaycada 1. ve 2. çoğul şahıs zamirlerinin genetik ve akuzatif hâllerinin birbirinden farklı olduğu görülür.

Kum. *bizin* ~ Krç. *bizni* "bizi, bizim"

Kum. *sizin* ~ Krç. *sizni*, "sizi, sizin"

Şahıs zamirlerinin datif şekillerinde de farklılıklar vardır.

KUMUK

KARAÇAY

maga

manğa, menğe "bana"

saga

senğa, senğe "sana"

ogar

anğa "ona"

bizge

bizge "bize"

sizge

sizge "size"

olarga

alaga "onlara"

Kumukça örnekler:

- Alay günnü *maga* bermesin Tenğgiri, "Öyle günü bana vermesin Tanrı."
- *Bizin* Kumukları habarın bilmeydi... "Bizim Kumukların haberini bilmiyor..."
- Hanlarıbiz *bizin* baylap bergen soğ, "Hanlarımız bizi bağlayıp verdikten sonra"
- Endi *bizin* kim bolacak hanımız. "Şimdi bizim kim olacak hanımız..."
- Sen süymessen *bizin* yimik malsızını. "Sen sevmesin bizim gibi malsızını..."
- Yazuvuğ *maga* yazsın dep yalğaraman Soltanğa... "Kaderini bana yazsın diye yalvarıyorum Soltan'a..."
- Şavhal biyim *saga* oşagan ol muken? "Şavhal beyim sana benzeyen o mu imiş..."
- *Bizin* tapgan analar biz öldü dep eşitse... "Bizi doğuran analar bizi öldü diye duysa..."

Karaçayca Örnekler:

- Bu caman avruv *bizni* içibizden nek çıkdı. “Bu kötü hastalık bizim içimizden niye çıktı?”
- Satanay Biyçe *annga* alay aythandı.. “Saltanay Biyçe ona öyle söylemiş...”
- Eşikleni açıp *annga* karagandı... “Kapıları açıp ona bakmış...”
- *Sannga* bergen kümüz kamamı biley bar.. “Sana verdiğim gümüş kamamı bileyerek git...”
- Caşırtın *mannga* qarap ışardı.. “Gizlice bana bakıp gülümsedi...”

DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Dönüşlülük zamirleri de Kumukça ve Karaçaycada birbirinden farklıdır.

KUMUK	KARAÇAY	
özüm	kesim	“kendim”
özünġ	kesinġ	“kendin”
özü	kesi < Codex Cumanicus, kendi < kendüsi	“kendisi”
özübüz	kesibiz	“kendimiz”
özügüz	kesigiz	“kendiniz”
özleri	kesleri	“kendileri”

İŞARET ZAMİRLERİ

Kumukça ve Karaçaycada işaret zamirleri şunlardır:

KUMUK	KARAÇAY
bu	bu
şol	—
ol	ol

İşaret zamirlerinin datif ve lokatif şekilleri de birbirinden farklıdır.

Kum. *bugar*~Krç. *munnga*, “buna”

Kum. *ogar*~Krç. *annga*, “ona”

İşaret zamirlerinin çoğul şekilleri şöyledir:

Kum. *bular*~Krç. *bulu*, “hunlar”

Kum. *olar*~Krç. *ala*, “onlar”

Eşitlik Hâli:

Kumukça ve Karaçaycada iki değişik kökten gelen eşitlik hâli bulunmaktadır.

KUMUK

KARAÇAY

-day / -dey

-lay / -ley < -layu

-tay / -tey < teg

Karaçaycada ayrıca -ça eşitlik hâli de kullanılmaktadır.

Kumukça örnekler:

- Gözel günler *yılday* bolup getken soñg... “Güzel günler yıl gibi olup gittikten sonra...”
- *Kozuday* arkadaşlarım gelgende, “Kuzu gibi kardeşlerim geldiğinde,”
- *Karçığaday* eki gözüm karatdım, “Atmaca gibi iki gözümü bakıttım,”
- *Karhğaçtay* tilim sarnatdım. “Kırlangıç gibi dilimi bağırttı...”
- *Çayırday* içibizni kaynatğan kaygılar. “Sakız gibi içimizi kaynatan dertler.”
- *Karhğaçnı kanatıday* kaşlarıñg, “Kırlangıcın kanatı gibi kaşlarım,”
- Sen gelmesenñ *sendey* hiri gelecek. “Sen gelmesen senin gibi biri gelecek...”
- Avuzunğ aruv *oymaktay*, “Ağzın güzel, yüksük gibi,”
- Bugağınğ kardan *aktay*. “Gerdanın kardan beyaz gibi..”

Karaçayca örnekler:

- *Qobuznu aç börüley* uluñhan Tavkan... “Mızıkayı aç kurt gibi ulutan Tavkan...”
- Sanñga it bermegen sen *izlengença* it bolsun, “Sana köpek vermeyen senin istediğin gibi köpek olsun”
- Duniyadan Biynöger *cigitley* túb bolsun. “Dünyadan Biynöger yiğit gibi yok olsun”
- Tatarқан anı körüp *kunduzça* kıçırgandı. “Tatarkan onu görüp kunduz gibi bağırmış”
- Anı közleri Minñgi Tavda *buzlaça* cıtırıydı. “Onun gözleri Elbruz dağındaki buzlar gibi parlıyordu...”
- Ayñhanıma tıñılamasañg *menley* bolup kalırsa. “Söylediğimi dinlemezsen benim gibi olup kalırsın...”
- Hansları cırıb ketdi bir kara *cılanday*. “Otları yarıp gitti bir kara yılan gibi”

- Suvga kirse *çabalay* cüzgen Bekmırza. “Suya girse balık gibi yüz-en Bekmırza”
- Albot ulu İmbolat ayağından Çerkes *atlay* ashaydı... “Albot oğlu İmbolat ayağından Çerkes atı gibi topalhyor...”
- Anı *anasılay* cılay kalgayedı Maharbiyni öltürgenni anasım. “Onun anası gibi ağlayıp kalsaydı Maharbiy’i öldürenin anası”

Enstrümental eki:

Kumukça ve Karaçaycada aynı kökten gelen, fakat ayrı özellik gösteren iki değişik enstrümental eki vardır.

Kum. *bulan* ~ Krç. *bla* < *birle* “ile”

Kumukça örnekler:

- Yanıgızlık *bulan* yarlılık... “Yalnızlık ile fakirlik...”
- Men gelgenmen sizin *bulan* kazavat kılmaga. “Ben gelmişim sizinle savaşmaya.”
- Yahşılar *bulan* yüzü haman da. “İyilerle yürü her zaman...”

Karaçayca örnekler:

- Meni *bla* cazuyung bir bolsa, “Benimle kaderin bir olsa,”
- Men seni kök *ble* cerni arasında tutarma. “Ben seni gökle yerin arasında tutarım”.
- Kara baytal *bla* tavidan avup kelgen Aslanbek. “Kara kısrak ile dağdan aşır gelen Aslanbek...”
- Susab bolsam hazırım *bla* balçık suvla içeme. “Susasam fişekliğim ile çamurlu sular içiyorum,”
- Kebinimi kamam *ble* terek çaprakladan biçeme. “Kefenimi kamamla ağaç yapraklarından biçiyorum...”

Aralarında bazı fonetik ve morfolojik farklılıklar olmasına rağmen Kumukça ve Karaçayca'nın birbirine çok yakın iki Türk dili olduğu görülmektedir. Kuzey Kafkasya gibi değişik kökenli halkların bir arada yaşadığı ve birbirinden farklı bir çok dilin konuşulduğu bir bölgede Kumuklar ve Karaçay-Malkarlılar Türk dilinin ve Türk unsurunun en önemli temsilcileridir. Karaçayca (Karaçay-Malkar Türkçesi), Çerkesce, Abhazca, Osetce, Gürcüce, Svanca gibi değişik dillerin konuşulduğu bir bölgede; Kafkas dağlarının yüksek vadilerinde konuşulmaktadır. Coğrafi yönden Karaçaycanın diğer Türk dilleri ile

hiç bir irtibatı yoktur. Karaçay-Malkarlılar yüzyıllardan beri bu bölgede Türk dilini yaşatmaya çalışmaktadırlar.

Kumukça da Dağıstan'da konuşulan değişik dillerin arasında Türkçe'yi temsil etmektedir. Kumukça az da olsa diğer Türk dilleri ile, özellikle Azerice ve Nogayca ile irtibat hâindedir. Kumukçadaki Oğuz Türkçesi etkisinin bu dile Azericeden geçtiği düşünülebilir.

Fonetik ve morfolojik ayrılıkların dışında Kumukça ve Karaçaycada leksikal yönden de farklılıklar vardır ki, birbirinden değişik iki bölgede yaşayan iki dilin birbirinden farklı kelimelere sahip olması doğaldır. Ancak bu farklılık Kumukların ve Karaçaylıların birbirlerini anlamalarını engelleyecek ölçüde değildir.

BİBLİYOGRAFYA

- J. NEMETH, *Kumükisches und balkarisches Wörterverzeichnis*, Ksz 12, Budapest 1911.
- J. NEMETH, *Proben der Kumükischen Volksichtung*, Ksz 13, Budapest 1913.
- J. BENZING, *Das Kumükische*, Ph. TF, s. 391-406
- A. BAYRAMKULOV, H. ORUSBIYEV, *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası*, Çerkessk 1970
- BASKAKOV, APPAEV, *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası*, Nalçık 1966
- A. BAYRAMKULOV, *Karaçay-Til*, Çerkessk 1985.
- O. PRITSAK, *Das Karatschaische und Balkarische*, Ph. TF, s. 340-368.
- PRÖHLE, *Balkarische Studien*, Ksz 15, (1914-1915), Ksz 16 (1915-1916) Budapest.
- PRÖHLE, *Karatschaische Studien*, Ksz 10 (1909) Budapest